

Trimdas dokumentārais mantojums, tā uzkrāšana , pētniecība un integrācija Latvijas vēsturē

Daina Kļaviņa

Latvijas Valsts arhīva

Latviešu bēgļi, emigrācija, trimda un latviešu diaspora, jēdzieni, kuri lielos vilcienos iezīmē visu trimdas vēsturi un arī nākotni. Pētot, izmantojot dokumentārās liecības, mēs atgriežam un atgūstam daļu zināšanu un pieredzes, kas ir bijusi mums atrauta, mēs atgūstam tās paaudzes daļas mantojumu, kuras domas un centieni mums ilgu laiku palika nezināmas, katra atsevišķa cilvēka uzkrātā pieredze, iespaidi, ļauj mums spilgtāk un skaidrāk izprast notikumus, kas bija ienesuši lielas pārmaiņas mūsu tautas dzīvē. Trimdas vēstures notikumu izzināšana šodien ir iespējama pateicoties tam, ka rietumu latviešu darbība bija labi organizēta un dokumentēta. Atsevišķās biedrības, apvienības, draudzes, kas apvienojās zemju un kontinentu apvienībās vienoja latviešus un radīja pamatu kopīgo mērķu realizācijai. Kā galveno, faktiski gandrīz visas organizācijas, izvirzīja nacionālpolitiska rakstura mērķi – Latvijas brīvības un neatkarības atjaunošana. Līdzekļi un veidi kā to darīja, izrietēja no katras organizācijas darbības profila.

Dzīve un pieredze, dzīvojot demokrātiskās valstīs, iespējas paust savu viedokli un prasības, piedalīties valsts politiskajā dzīvē, ļāva rietumu latviešiem iegūt politiskās darbības pieredzi, kas lieti noderēja vēlākajos gados.

Sekojošā savam galvenajam politiskajam mērķim rietumu latvieši uzskatīja par nepieciešamu vienmēr un visur atgādināt par Latvijas valsts un latviešu tautas likteni.

Tas bija arī viens no Pasaulē brīvo latviešu apvienības pamatmērķiem- lai Baltijas valstu tiesības uz suverenitāti netiktu zaudētas, piedalīties un būt klāt visur, kur varētu tikt skarts Latvijas neatkarības jautājums, aizstāvēt kopā ar pārējām baltiešu organizācijām šīs tiesības.

Vēstures pētniecība balstās uz dokumentiem, dažādiem materiāliem. Mēs esam sev izvirzījuši uzdevumu apzināt, uzkrāt, apstrādāt un darīt pieejamas mūsu rīcībā esošās dokumentārās liecības. Tas ir bijis pamats, kāpēc mēs jau vairāk kā trīspadsmit gadus nodarbojamies ar trimdas materiālu uzkrāšanu. Pirmajos neatkarības gados, mūs, tāpat kā lielāko daļu Latvijas cilvēku urdīja tīri cilvēciska interese par visu to, kas bija noticis aiz dzelzs priekškara. Materiāliem uzkrājoties un rodoties jau zināmiem priekšstatiem par latviešu bēgļu gaitām, vēlāk jau trimdas gadiem, sākām vākt materiālus ar lielāku mērķtiecību, domājot par to, kas un kā tos izmantos nākotnē. Cilvēku atsauce materiālu nodošanā arhīvam, ir liela. Par to mēs pateicamies ne tikai savā vārdā, bet arī nākamo paaudžu vārdā, kuras izmantos šo dokumentāro mantojumu, savu pētījumu veikšanai. Dokumentārās liecības uzkrāj ne tikai Latvijas Valsts arhīvs, bet arī daudzas citas Latvijas kultūras un izglītības iestādes, tāpēc, lai pētniekiem, interesentiem būtu informācija, kur tās glabājas, mēs sadarbībā ar Latvijas bibliotēkām, muzejiem, izglītības iestādēm, veidojam krājumu “Trimdas arhīvi atgriežas”.

Ko tad mēs pa šiem gadiem esam uzkrājuši? Nozīmīgāko daļu veido centrālo organizāciju dokumenti ar kuru palīdzību mēs varam pētīt trimdas sabiedrības politisko vēsturi. Dažādu sabiedrisko, kultūras, izglītības iestāžu, reliģisko draudžu dokumenti parāda dzīves daudzveidību, cilvēku aktivitāti un ieinteresētību gara bagātību un tradīciju saglabāšanā. Cilvēku

personīgie arhīvi un kolekcijas rāda indivīda atsevišķo skatījumu uz lietām un notikumiem, tas piedod vēsturei krāsainību. Kopumā trijos uzziņu krājuma izdevumos ir apkopota informācija par kultūras iestāžu rīcībā esošajiem arhīviem un kolekcijām. Tas, protams, nebūt nav viss materiālu klāts, kas atrodas Latvijā. Rūpīgāka materiālu analīze un apstrāde parāda, ka daudzos gadījumos materiāli ir fragmentāri. Tāpēc mēs esam aicinājuši kādreizējos organizāciju vadītājus un locekļus pārskatīt savus arhīvus, varbūt kāda daļa dokumentu vēl ir saglabājusies un var būtiski papildināt attiecīgas organizācijas vēsturi. Ja to neizdarīsim šodien, rīt var būt par vēlu.

Zinot to, ka paaudžu maiņas rezultātā iet bojā materiāli, ir nepieciešams aktivizēt materiālu apzināšanu mītnes zemēs. Šajā nolūkā esam izstrādājuši un izsūtījuši visām centrālajām organizācijām aptaujas anketas, lai noskaidrotu iespējamās arhīvu atrašanās vietas, kā arī tās vietas, kur trimdas arhīvi jau ir iegūlušies attiecīgās zemes arhīvos vai pētniecības centros.

Mēs aicinām trimdas kultūras organizācijas organizēt ikgadējas ekspedīcijas, lai apzinātu cilvēkus, kuriem ir uzkrājušās dokumentārās liecības.

Materiālu uzkrāšana arhīvā tiek veikta ar mērķi, radīt nopietnu pētniecisko bāzi, lai varētu tapt objektīva Latvijas un latviešu tautas vēsture, neatņemama tās sastāvdaļa ir arī trimdas latviešu vēsture. Ņemot vērā 40.-to gadu traģiskos notikumus Baltijā, šo notikumu ciešo saistību ar trimdu, domājam, ka mūsu centieni radīt tieši centru Latvijā trimdas dokumentu, ir pamatoti.

Trimdas vēstures pētniecība. . Kāda šai jomā ir situācija Latvijā? Varētu teikt, ka akadēmiskā līmenī tā notiek ļoti fragmentāri un pārsvarā kādu citu tēmu ietvaros. Nav arī vēsturnieku, kas specializētos trimdas vēstures pētniecībā, situācija ārpus Latvijas ir nedaudz labāka, bet arī tur situācija mainās, vecākās paaudzes pētnieki savu darbību beidz, bet vai šai jomā viņiem ir pēcteči? Jaunajā Latvijas 20.gadsimta vēstures izdevumā trimdas vēsture arī ir visai fragmentāra. Pienācis laiks trimdas vēstures jomā veikt sistemātisku izpēti. Ņemot vērā to, ka padomju okupācijas laikā radītie darbi par trimdu ir tendenciozi un nepatiesi, un ārpus Latvijas veikto pētījumu pamatā ir bijuši tikai trimdā pieejamie avoti, tad, lai iegūtu objektīvu skatījumu par šo mūsu tautas vēstures periodu, pētījumiem būtu jāizmanto iespējami plaša gan Latvijas, gan trimdas avotu bāze. Šādi radīti pētījumi dotu pietiekami plašu priekšstatu gan par okupācijas varas, gan trimdas darbību šajos 60 gados, jo nav noslēpums, ka vēl joprojām daudziem Latvijā dzīvojošiem cilvēkiem ir ļoti minimāls priekšstats par to, kā tad īsti trimdas latvieši ir dzīvojuši, ar ko nodarbojušies un kāds bijis trimdas latviešu ieguldījums Latvijas neatkarības atjaunošanā un, savukārt ārpus Latvijas dzīvojošie latvieši gūtu lielāku priekšstatu par to, kādi bija toreizējās varas mehānismi, kādas melu un dezinformācijas vidē dzīvoja cilvēki Latvijā. Maz ir bijis zināšanu vienai tautas daļai par otru. Tas ir arī viens no pamatzudumiem, kas būtu jāveic Latvijas vēsturniekiem, jāveido šī kopīgā vēsture, jāintegrē dažādie vēstures notikumi, fakti, jādod objektīva informācija par par šo vēstures periodu.

Šie aspekti arī mani rosināja ielūkoties arhīva dokumentos, lai mēģinātu noskaidrot dažas lietas, proti, cik liels ir bijis mans kā tā laika sabiedrības locekļa priekšstats par okupācijas varas piekopto politiku attiecībā pret trimdu, jeb tolaik to dēvēja par emigrāciju. Izskatīju dokumentu grupu, kas relatīvi nesen bija nonākusi mūsu arhīva fondos- PSRS un LPSR Ārlietu ministriju materiālus. Neliels kopsavilkums par dokumentos izlasīto.

Pirmie soļi, ko padomju vara uzsāka tūlīt pēc karadarbības izbeigšanās, bija ziņu vākšana par bijušajiem PSRS pilsoņiem jeb bēgļiem no PSRS un aktīvas propagandas izvēršana bēgļu vidū. Daži dokumenti rāda, ka PSRS centās izmantot diplomātiskos kanālus, lai iegūtu sev vajadzīgo informāciju, kā tas bija gadījumā ar Zviedriju. Taču zviedru noraidošā nostāja nekavēja meklēt informāciju arī pa citiem kanāliem. Un tādi atradās Latvijā. Vietējām varas iestādēm –

rajonu un pagastu izpildkomitejām bija uzdots gatavot sarakstus par visām izbraukušajām personām un viņu radiem, kas bija palikuši Latvijā.

Sevišķa interese bija par kultūras, izglītības, zinātnes un mākslas pasaulē pazīstamiem cilvēkiem, kuru vārdi varētu noderēt padomju politikas interesēm, jo padomju puse atsaucoties uz šiem cilvēkiem, demonstrējot savas attiecības un kontaktus ar viņiem, nostādīja viņus it kā sadarbības partneru lomā, kas daudzkārt nebūt tā nebija, tas savukārt izraisīja pamatotu sašutumu bēgļu vidū, jo tika uzskatīts, ka ar okupācijas varu sadarbība nav iespējama. Taču kā rāda direktīvie dokumenti, tā bija padomju varas taktika, lai šķeltu bēgļu sabiedrību, radītu savstarpējo neuzticību. Šī politika nepalika gluži bez sekām.

To ka tā bija mērķtiecīga darbība rāda arī tas, ka LPSR Ārlietu ministrijai bija uzdots izstrādāt speciālu programmu darbam ar latviešu bēgļiem. Propagandas mērķis bija atgriezt vismaz daļu cilvēku PSRS, jo cilvēku trūkums pēc kara bija visai jūtams, otrkārt, mazinātos arī pret PSRS vērsta darbība bēgļu vidū. Jāatzīmē, ka Ārlietu ministrijas ziņojumos par pretpadomju darbībām -latviešiem gandrīz vienmēr iedalīta "goda" vieta. Padomju iestādes informāciju uzkrāja ne tikai par atsevišķiem cilvēkiem, bet arī par organizācijām, preses izdevumiem, pasākumiem un dažādām bēgļu aktivitātēm.

Cītīgi tika studēti bēgļu izdevumi, komentēti un atreferēti pasākumi. Lai informētība būtu lielāka, LPSR Ārlietu ministrija pūlējās dabūt pietiekami daudz finanses, lai varētu pasūtīt ārzemju, tai skaitā arī emigrācijas izdevumus.

Darbībai ārzemēs LPSR bija vajadzīgas legālas organizācijas, kuras varētu netraucēti darboties sakaru uzturēšanā ar bēgļiem. 1947.gada 24.aprīlī toreizējais ārlietu ministrs P. Valeskalns nosūtīja ziņojumu LKP CK sekretāram E. Kalnbērziņam, kurā izteica priekšlikumu dibināt Latvijā biedrību kultūras sakariem ar ārzemēm. Tādas jau esot citās padomju republikās. Šāds LKP CK lēmums tika pieņemts un organizācija vēlāk arī nodibināta.

Pētījuma vērtā ir arī cita dokumentu grupa – padomju vēstniecības darbinieku emigrācijas latviešu sarunu, interviju atreferējumi. Katra tikšanās ar latviešiem tika stingri atreferēta un izdarīti secinājumi, vai šī persona der tālākiem padomju propagandas nolūkiem. Te nu jāsaprot, ka šajos dokumentos daudzi trimdas cilvēki var atrast informāciju par sevi. Būtībā šajās intervijās var atrast visu to noskaņojumu spektru, kas tolaik valdīja bēgļu vidū. Tomēr zinot padomju tradīcijas informācijas sagatavošanā, šiem materiāliem ir jāpieiet pietiekami kritiski un tie ir jāsalīdzina arī ar citiem informācijas avotiem.

Padomju iestādes šķiet ļoti savlaicīgi bija novērtējušas latviešu organizāciju lomu bēgļu organizēšanā, jo ne velti viens no ideoloģiskā darba speciālajiem virzieniem bija centrālo organizāciju un to vadītāju darbības diskreditācija. Ir atrodami dokumenti, kas liecina, ka 60.gadu beigās PSRS vēstniecības gatavoja savus priekšlikumus, kā veicināt emigrācijas organizāciju sabrukumu vai sairšanu. Cik šī politika ir bijusi sekmīga, mums šodien tas pat nav jā komentē. Organizāciju darbība un arī sasniegtie rezultāti runā paši par sevi. Kāpēc tik liela uzmanība tika pievērsta trimdas organizācijām? Kā ziņo vēstniecību darbinieki, kuri ļoti uzmanīgi sekoja visām organizāciju aktivitātēm un to sagatavotajiem dokumentiem, lielākā daļa organizāciju par savas darbības mērķiem izvirzīja demokrātiskas, neatkarīgas Latvijas valsts atjaunošanu, atbalstīt un uzmundrināt tautiešus dzimtenē, gatavot materiālus rietumu preseī un radio, cīnīties pret padomju propagandu emigrantu vidū, iesaistīt jauno paaudzi dažādās kultūras dzīves norisēs, nodrošināt kultūras jaunradi, uzturēt emigrācijā nacionālo garu un vienotību, attīstīt dažādus kopības veidus un formas, sniegt materiālo palīdzību tiem latviešiem emigrācijā, kam tā ir nepieciešama.

Tāpēc jau tik ļoti vajadzēja panākt aktīvo organizāciju darbinieku diskreditāciju. Kā šo politiku realizēja praksē? Kā piemēru var minēt, 1948.g. LPSR Ārlietu ministrijas slepeno

vēstuli LPSR Valsts Drošības ministrijai, šīs vēstules pielikumā bija saraksts, kurā uzskaitīti redzamākie un aktīvākie trimdas organizāciju vadītāji Amerikā, ministrija prasīja sagatavot par šīm personām kompromitējošus materiālus sevišķi par viņu sadarbību ar vācu okupācijas varu. Īpaši svarīgi, norādīts pieprasījumā, ir sameklēt konkrētus faktus par šo personu dalību vācu organizētajās akcijās tādās kā piedalīšanās masu apšaušanās, fabriku spridzināšanā, kultūras vērtību iznīcināšanā, par sadarbību ar vācu okupācijas varu Latvijas iedzīvotāju paverdzināšanā, par vācu propagandas materiālu izplatīšanu, par aģitēšanu iestāties leģionā, par darbu gestapo utt

PSRS ārlietu un drošības resoru darbinieki aktīvi sekoja līdzi arī Baltijas valstu neatkarīgo valdību iecelto **pilnvaroto pārstāvju** darbībai. Faktiski var redzēt, ka PSRS visai nopietni ir novērtējusi šo pilnvaroto personu darbību, kaut arī ziņojumos šī darbība tiek pasniegta sarkastiskā un negatīvā gaismā, tomēr faktiski tika atzīts, ka pilnvarotajām personām ir izdevies uzturēt daudzu valstu vidū Latvijas neatkarības un okupācijas neatzīšanas faktu. Vienā no 1984.gada PSRS vēstniecības ASV ziņojumiem PSRS Ārlietu ministrijai ir norādīts, ka Baltijas trimdas organizācijas regulāri tiek aicinātas uz ASV valsts departamenta, citu iestāžu organizētajiem pasākumiem, un, ka **neeksistējošu** valstu pilnvarotie pārstāvji tiek aicināti pat uz pieņemšanām Baltajā namā kas ne vienmēr tiek darīts attiecībā uz PSRS pārstāvjiem. Ziņojumā tālāk norādīts, ka trimdas organizāciju pārstāvjiem ir radītas visplašākās iespējas piekļūt dažādām ASV valsts iestādēm un amatpersonām. Tā 1984.g. 18 mēnešos Baltajā namā, ASV kongresā, valsts departamentā ir notikušas ap 70 informatīvās apspriedes, kurā piedalījās arī trimdas organizāciju pārstāvji. Šādu faktu un piemēru uzskaitījumu varētu turpināt, tomēr tas nav mans uzdevums. Salīdzinājumam izskatīju daļu no attiecīgā laika perioda dokumentiem par trimdas organizāciju, dažādu sabiedrisko darbinieku aktivitātēm.

No otras puses iepazīstoties ar trimdas materiāliem, redzams, kā trimdas sabiedriskās organizācijas, aktīvisti, ir reaģējuši uz dažādām lietām, faktiem, kāda ir bijusi trimdas latviešu rīcība.

Varu nepārprotami secināt, ka PBLA dibināšanas laikā izvirzītie mērķi tika konsekventi realizēti- latvieši, tāpat kā citi baltieši bija klāt visur un atgādināja ik reizi, kad tas vien bija iespējams par Latvijas neatkarību. Jāatzīst, ka Latvijā dzīvojošiem cilvēkiem nebija priekšstata par daudzajām un dažādajām rietumu latviešu aktivitātēm.

Šis nelielais ieskats vēsturē nav zinātnisks pētījums, bet gan nepieciešamība saprast kāda bija mūsu izpratne un zināšanas par padomju varas piekopto politiku pret tautiešiem trimdā. Jāatzīst, ka šīs politikas aizkulises ilgu laiku mums nebija zināmas un pieejamas. Tā jau arī ir daļa no mūsu kopīgās vēstures, kuras pamatota izpēte vēl ir jāveic..

Tas ir ļoti pamatīgs un plašs pētījumu lauks un to nevar realizēt kāds atsevišķs indivīds, tāpēc arhīva ierosinājums veidot **Emigrācijas (Trimdas) vēstures pētniecības centru, kādi ir arī** ir Igaunijā un Lietuvā. Latvijas Valsts arhīvs un citas iestādes, kuras uzkrāj trimdas dokumentārās liecības kalpotu kā pētniecības bāzes, kurās ir izveidotas starptautiskajiem standartiem atbilstošas datu bāzes, kuras nākotnē varēs izmantot arī informācijas apmaiņai ar dažādu valstu imigrācijas vēstures pētniecības centriem.

Organizējot pētniecību uz zinātniskiem pamatiem, varētu cerēt, ka mēs izbēgtu no zināma provinciālisma un neieslīgtu tikai **Latvijai vien** svarīgu jautājumu pētniecībā, bet problēmas tiktu skatītas visas Baltijas un arī dažādu mītnes zemju kontekstā. Būtībā trimdas vēsture saistāma ar globālāku tēmu – proti, emigrācijas vēsturi, kas arī Latvijā nav pētīta, bet šodienas sabiedrības integrācijas kontekstā tai būtu nozīmīga loma. Emigrācijas tēma ir aktuāla šodien arī Eiropas Savienības kontekstā. Atklāts ir jautājums par latviešu diasporas lomu un nozīmi tagadējā neatkarīgajā Latvijā? Bet tā jau būs nākošo paaudžu vēsturnieku problēma.

Realizējot šo projektu mēs panāktu, ka trimdas vēsture tiek izpētīta, saistīta ar Latvijas vēsturi un beidzot arī integrēta kopējā Latvijas vēsturē, tas sekmētu mūsu tautas vienotību un nojauktu garīgās atšķirtības robežu, jo mūs vieno kopīgs liktenis – smagu pārbaudījumu pilni 60 gadi, bet gribu teikt, ka abas puses ir godam izturējušas šos likteņa pārbaudījumus.

Nobeigumā gribu darīt zināmu mūsu diplomāta Kārļa Zariņa tieši pirms 54 gadiem teikto : “Mēs visi apzināmies, kādi lieli pienākumi mums ir pret savu tautu dzimtenē .Man jāteic, ka trimdas gadi arī netiek pavadīti veltīgi. Visi cenšas piesavināties rietumu kultūru un rietumu dzīves veidu, mācīties no rietumu tautu kultūras ieguvumiem, iekrāt arī materiālās vērtības, jo dzimtenē viss būs vajadzīgs. Ja agrāk teica: “Dēli brauciet jūriņā, krājiet naudu pūriņā”, tad tagad varētu teikt ” krājiet rietumu Eiropas kultūras vērtības tēvu zemes vajadzībām! “Bet , lai trimdā dzīvodams, neviens neiedomājas, ka tas kā varonis atgriezīsies dzimtenē. Ar sakrātām zināšanām un piedzīvojumiem mēs atgriezīsimies dzimtenē, lai tai kalpotu, lai kalpotu mūsu daudz cietušajai tautai un izpostītajai tēvzemei.

Noslēgumā gribu teikt, ka trimdas latvieši godam ir pildījuši šo mūsu izcilā diplomāta vēlējumu, Latvija IA NATO, Eiropas Savienība, turpina savu attīstību kā neatkarīga valsts.

Tulkojis Māris Brancis